

TITULUS VII.

DE REBUS SACRIS, ET PRIMUM DE ECCLESIIS

1. RES SACRA QUID? CULTUS EXTERNUS.—2. CHRISTIANORUM ECCLESIE, ET VARIA EARUM NOMINA.—3. QUALES PRIMO, QUALES POSTEA ECCLESIE FUERINT?—4. VETUS EARUM FORMA, ET SITUS.—5. ECCLESIE SIGNIFICATIO DUPLEX.—6. QUIBUS DE CAUSIS.—7. ET QUIBUS SOLEMNITATIBUS NOVA ECCLESIA AEDIFICETUR?—8. ECCLESIE REPARATIO.—9. VARIE EJUS PARTES. NARTHEX.—10. NAVIS.—11. SANGUARIUM.—12. ALTARE.—13. SACRÆ IMAGINES IN ECCLESIA.—14. EXTERIORES ECCLESIE PARTES. VESTIBULUM, ET ATRIUM.—15.—BAPTISTERIUM, SECRETARIUM, PASTOPHORUM, SCHOLA, BIBLIOTHECA.

RES sacræ sunt res Deo, et religioni consecratæ, ut quæ pertinent ad divinum cultum, peragantur. Hujusmodi sunt in primis Ecclesiæ, sacræ nimirum ædes, ad quas Christiani conveniunt, ut opera religionis impendant, Ecclesiæ vocabulum proprie significat societatem, et conventum fidelium; sed omnium consensu traductum est ad designandum locum, in quo Christiani suos agunt conventus; et nos hoc sensu ecclesiæ vocabulum usurpamus (a). Nimirum cum Christi Ecclesia visibilis sit, præter cultum internum, habere etiam debet externum, qui omnis consistit in communibus precibus, in sacris, in sacramentorum administratione; ideoque instituta sunt loca, ad quæ Christiani concurrerent, ut divinis, sacrisque rebus operam darent.

(a) Ita plures can. Syn. Illiberit. et Tolet. I.

2. Jam inde ab Apostolorum ætate Christiani certa habuerunt loca, ad quæ frequentes conveniebant, ut res divinas, ac sacras agerent, quæ loca postmodum Ecclesiæ appellata sunt (1); Ecclesiæ inquam, potius, quam templa, in illi convenire viderentur cum ethnicis, penes quos celeberrima fuerunt templorum, et sancrum nomina (2). Vocatur autem Ecclesia ab ecclesiasticis scriptoribus etiam *oratorium*, hoc est, locus, in quo preces funduntur (3), et *dominicum*, hoc est, domus Dei (4); et *basilica*, quo nomine appellabantur regiæ ædes, ad audiendas causas, aut alium publicum usum constitutæ, quæ ædes à piis imperatoribus Christianis datæ sunt, ut ibi conventus agerent

suos (5); et *templa*; quo nomine Christiani serius uti cœperunt, antea non utebantur, cum proprium esset ethnicorum (6); et *tuli*, loca scilicet Deo consecrata, quæ sacerdotes, et ministros sibi addictos habebant (7). Si quam in memoriam Prophetæ, aut Apostoli, aut Martyris Ecclesiam aedificabant, eam *Propheteum*, *Apostoleum*, *Martyreum* Christiani appellabant (8).

(1) Quamquam certo affirmari non possit, Apostolos initio habuisse ecclesias, quales certe eorum discipuli habuerunt, tamen exploratum est, eis certa fuisse loca, in quibus opera religionis impenderent. Quod enucleate in primis, et copiose demonstrat Cl. Mamachus de 'Costumi de' primitivi cristiani l. 1 c. 4 §. 2 n. 2 t. 1 p. 296 seq. Videndus est etiam Medus, peculiari dissertatione, cujus veluti compendium dedit Binghamus origin. eccles. l. 8 c. 1 §. 43 t. 5 p. 141 et seq. ed. Halæ Magdeburg. 1758, qui et sua quædam adjecit, eaque gravia argumenta adversus eos, qui *plane singularem, et novam sententiam*, ut inquit, evulgarent, *Christianos tribus prioribus sæculis istiusmodi distincta cultus divini loca non habuisse*. Præcipua sunt, quod Paulus I. ad Corinth. XI. 22, iis verbis: *nunquid domos non habetis ad manducandum, et bibendum? aut Ecclesiam Dei contempnitis*, sine dubio Ecclesiæ nomine designat locum sacrum, atque ita Paulum explicant Augustinus, Basilus, Chrysostomus, Sedulius, Theophylactus, quod Apostoli semper in certum locum ad fundendas preces in monte Sione convenerunt, qui fuit *hyperoon*, sive *cœnaculum*, cujus in Actis Apostolorum toties mentio est; quod Ignatius ep. ad Magnes. n. 7 apud Cotelærium PP. Apostolic. t. 2 p. 19 ed. Amstelæd. 1724, diserte memorat *Templum Dei*, et ep. ad Philadelph. n. 4 p. 51 l. indic., *unum altare*; quæ altaris mentio satis ostendit, Christianos certum pro sacris conventibus habuisse locum; quod Therapeutas jam inde à Mæci temporibus loca quædam ad divinum cultum secreta habuisse, scribit Eusebius histor. l. 2 c. 17 p. 67 ed. Cantabrig. 1720; quod denique Alexander Severus, *cum Christiani quemdam locum, qui publicus fuerat, occupassent, contra popinarii dicerent, sibi eum debere, rescripsit* apud Lampridium p. 219 n. 50 ed. Francofurti 1688, *melius esse, ut quomodocumque illie Deus colatur, quam popinariis dedatur*. Atque hæc quidem, uti observat Card. Orsius histor. eccles. l. 6 §. 25, prima fuisse videtur publica ecclesia, quam Christiani habuerunt, cum antea non nisi privatas, et occultas haberent.

(2) Hinc Origenes, Minucius Felix, Arnobius, Lactantius inquirunt, Christianos templa non habuisse; quod ita accipiendum esse multis ostendit Medus, eos talia non habuisse templa, qualia gentes habebant.

(3) Oratorium appellata est Ecclesia, hoc est *domus preactionis*, idque nomen primum publicæ Ecclesiæ, uti testantur Eusebius histor. l. 10 c. 5 p. 464 et de Laud. Constantin. c. 17 p. 770, et Soerates histor. l. 4 c. 18 p. 49 ed. Cantabrig. 1720, postea privati oratorii proprium fuit. (Syn. 4 Tolet. II. can. 5 et 9.) Oratoria tamen, sive *ædes oratorias* ab Ecclesiis distinguunt Didymus Alexandrinus de Trinit. l. 2 c. 7 p. 200 ed. Bonon. 1769, Soerates histor. l. 5 c. 10 p. 233 ed. Taurin. 1747, Theophilus Antecessor inst. l. 2 tit. 1 p. 215 ed. an. 1751. Proprie oratoria minores quædam Ecclesiæ erant.

(4) Hieronymus, chron. olimp. 277 opp. t. 8 col. 735 ed. Vallarsii Veron. indic., auctor est nobis, celebrem Ecclesiam Antiochiæ à Constantino aedifi-

cari ceptam, et à Constantio absolutam, *Dominicum aureum* appellatam fuisse. Eodem vocabulo ad designandam Ecclesiam utitur Hilarius ad Constant. l. 1 n. 3 opp. t. 2 col. 540 ed. Veron. 1750.

(5) Nomen hoc frequens est apud Ambrosium ep. 20 ad Marcellin. n. 1 et ep. 40 n. 15 opp. t. 5 col. 966 et 1621 ed. Ven. 1751, Augustinum serm. 556 n. 9 opp. t. 5 par. 2 col. 1333 ed. Ven. cit., Hieronymum ep. 107 ad Lactam c. 9 t. 1 col. 630 laud. ed., Sidonium l. 7 ep. 17 p. 1416 opp. poetarum latinorum t. 2 ed. Londini 1715, aliosque sæculi quarti, et quinti scriptores.

(N. S. *Ecclesiae, Basilicæ* dictæ sunt, vel ob magnificentiam, vel quod Romanæ aulæ Basilicæ in Ecclesias essent conversæ. Qua de re hæc vox apud Patres IV, et V sæculi frequenter occurrit. Verum in Hispania ad sæculum usque VI latuisse videtur hæc vox *Basilica*, donec eam usurpare cepit Synodus Tarracon. an. 516 can. 7 et 8, ac dein Ilerdens. an. 546 can. 3, eaque frequenter usi sunt Hispaniarum Patres in hujus sæculi Conciliis; ejus tamen post sæculum VI fere penitus obliti, *Ecclesie* vocabulum recuperare maluerunt.)

(6) Vix ullus est christianus scriptor, qui tribus prioribus sæculis ad designandas Ecclesias *templi* nomine usus fuerit. Sublata, eversaque ethnicorum superstitione, tum demum Christiani scriptores nomen hoc adhibere cœperunt. Magis autem abhorruerunt à *fani* vocabulo, eoque utebantur, ut indignationem, atque animi dolorem ostenderent adversus quædam conventicula hæreticorum, quos eodem, quo ethnicos, habebant loco, uti patet ex Ambrosio ep. 40 ad Theodos. n. 16 opp. t. 5 col. 1021 ed. cit.

(N. S. Ab hoc *templi* nomine ad sæculum usque XIII abstinerunt Hisp. Patres.)

(7) Consule l. 1 tit. 4 sect. 2 §. 9 not. 2 p. 284, ubi de *titulis* actum est.

(8) Martyrium memorat Eusebius de Vit. Constantin. l. 5 c. 48 p. 604 ed. cit. Eaque de causa Eusebius de Vit. Constantin. l. 4 c. 55 et 40 p. 597 et 648, aliique martyrium Salvatorum appellant ecclesiam, quam Constantinus ædificavit in honorem Christi Salvatoris, qui præcipuus fuit martyr eorum, qui divinæ religionis causa mortem pertulerunt, ejus rei ampla narratio est in epistola Henrici Valesii, quæ est ad calcem historiæ ecclesiasticæ Eusebii. Latini loco *martyrii* hujusmodi ecclesiam vocant *memoriam martyris*, uti constat ex Augustino de Civit. Dei l. 22 c. 8 n. 17 et c. 10 col. 669 et 675 t. 7 ed. cit. atque apud eos martyrium designat etiam Ecclesiam in honorem alicujus sancti, qui martyr non esset, uti patet ex S. Hieronymo in Vit. Hilarion. c. 51 opp. t. 2 col. 52 ed. Veronæ cit. Apostolei mentio est apud Sozomenum l. 8 c. 17 p. 522 ed. Taurin. 1747, Prophetsi in Concilio Constantinopolitano sub Menna act. 5 col. 1245 t. 2 collect. Harduini. Memorat etiam ipse Sozomenus Hist. l. 2 c. 5 p. 45 ed. cit. *Michaelium*, hoc est Ecclesiam, quam in honorem S. Michaelis Archangeli Constantinus M. in Hætiis extra Constantinopolim Deo erexit.

3. Primæ Christianorum Ecclesiæ simplices, et modicæ fuisse videntur, quales videlicet fidelium paupertas, et paucitas, ac formidolosorum temporum ratio patiebatur. Sed aucta fidelibus, atque oblationibus Ecclesia, et extincta christiani nominis invidia, multæ æque splendidissimæ ædes ædificatæ sunt (1). Acceserunt edicta Imperatorum de templis ethnicorum in Eccle-

sias convertendis (2), et eorum, ac præsertim Constantinii magnificentia, qua sumptu vere regio magnificentissima templa excitata sunt (3).

(1) Baronius ad an. 57 num. 82 p. 445 t. 1 ed. Lucæ, copiose demonstravit, Ecclesias pluribus,isque ditissimis ornamentis, antiquitus fuisse referatas. Joannes Henricus Ottius Calvinianus in libro, cui titulus: *Examen perpetuum historicum-theologicum in Card. Baronii annales*, eum refellere conatus est. Sed ea in re opus hoc errorum, et ineptiarum plenum refutavit Muratorius diss. 16 ad calc. opp. S. Paulini p. 352 seq. ed. cit. ubi late ostendit, quam magna, et quam magnifica fuerint antiquarum Ecclesiarum ornamenta. Confer etiam Cl. Mamachium del Diritto libero della Chiesa di acquistare, è di possedere beni temporali l. 5 par. 2 c. 5 n. 24 et seq. p. 403 seq. Monumentis, quæ ab his duobus doctissimis viris allata sunt, addam Didymum Alexandrinum. Scriptorum IV sæculi, qui l. 2 de Trinit. c. 7 p. 200 ed. Bonon. 1769, testatur sua ætate Ecclesias fuisse *auro, argento, et ebore ornatas*.

(2) Plures ea de re leges extant in codice Theodosiano l. 9 tit. 17 et Leg. 2 cod. de Sepul. violat. idque etiam testantur non Christiani solum Scriptores, Eusebius de Vit. Constantin. l. 3 c. 51 et 58 p. 606 et 615 ed. cit., aliique, sed etiam ethnici; Eusebius de Vit. Aedes. p. 55 ed. Colonie Allobr. 1616, Libanius Orat. apol. 26 p. 50 t. 6 t. 2. ed. Paris. 1627, Julianus Orat. 7 p. 224 t. 1 ed. Lips. 1696.

(3) Constantinus nullis pepercit sumptibus, ut in omnibus orientis partibus, ex gr. Hierosolymis, Antiochiæ, Nicomediæ juxta quercum Manibræ, Heliopoli in Phœnicia, aliisque locis compluribus, splendidissimæ Ecclesiæ ædificarentur, sicuti narrat Eusebius de Vit. Constantin. l. 5 c. 50 et 51 p. 606 et 605, et Socrates Hist. l. 1 c. 16, 17, 18 p. 45 et seq. ed. cit. Ipse etiam fundamenta jecit celebratissimæ Ecclesiæ, quæ S. Sophia, et Magna dicta, quæque annis triginta tribus post à Constantio absoluta est, uti Socrates l. 2 c. 16 p. 95 ed. Cantabr. 1720, et Auctor Chronici Alexandrini ad an. 560 memoriæ prodiderunt; quam quidem Ecclesiam, incendio consumptam, iterum Justinianus splendidius ædificavit. Ejus autem descriptionem habes apud Evagrium, Procopium, Agathiam, Paulum Silentiarium.

4. Vetus Ecclesiæ forma, et situs non semper idem. Interdum oblonga erat, ac navi similis, interdum rotunda, aut plurimum laterum, aut ad formam crucis (1); qua de re non unus semper, nec ubique mos fuit. Ecclesiæ frons, ut plurimum, ad occidentem spectabat, sanctuarium ad orientem, quoniam versus orientem Christiani preces fundebant (2). Sed sæpe neque orientem, neque occidentem Sanctuarium respiciebat; et vero ab antiquis monumentis quavis forma, et situ Ecclesiæ exhibentur (3).

(1) Auctor constit. apostol. l. 2 c. 57 apud Cotelerium PP. Apostol. t. 1 p. 265 et 264 cit. ed., Ecclesiam vult esse oblongam, navi similem. Verum Ecclesiam à Constantino in monte Golghota ædificatam, rotundam fuisse, octo autem laterum Ecclesiam Antiochiæ, tradunt Eusebius in Vit. Constantin. l. 5

e. 58 et 50 p. 599, 606 ed. cit., et Strabo de Reb. eccles. c. 4 in Biblioth. PP. t. 10 col. 664 ed. Paris. Alias fuisse Ecclesias ad formam crucis, scribunt Evagrius histor. l. 1 c. 14 p. 268 ed. Valesii Cantabrig. 1720, et Cedrenus Vit. Justin. in compend. histor. t. 1 p. 590 n. 160 ed. Paris. 1647.

(2) Auctor constit. apostolic. l. c.

(N. S. Cathedrales Hispaniarum Ecclesiæ, ac reliquæ fere omnes eandem servant configurationem. Præmialis, præter alias, Ecclesiæ Toletanæ Capella Major, seu Sanctuarium, Orientem respicit.)

(3) Late id ostendit Binghamus origin. eccles. l. 3 c. 5 §. 1 et 2 l. 5 p. 172 ed. cit.

5. *Ecclesiæ* vocabulum latius, et angustius accipitur. Latius acceptum, significat sacras ædes, ad quas populus confluit, divinis, sacrisque rebus operam daturus; et hujusmodi sunt *templum cathedralia, parochialia, collegiata, conventualia*. *Cathedralis* Ecclesia est, quæ fixam habet Episcopi cathedram, et mater, ac princeps est Ecclesiarum omnium, quæ in diocesi sunt (a). *Parochialis* Ecclesia proprium habet Presbyterum, qui sub Episcopo curam animarum gerit; *collegiata* collegium canonicorum. Denique *conventuales* Ecclesiæ sunt, quæ à Monachis, et Regularibus administrantur. Latius acceptum Ecclesiæ nomen, comprehendit etiam oratoria, sacella, capellas, quæ privatis conventibus, præsertim vero mittendis ad Deum precibus, addictæ sunt.

(a) *Ita in Syn. Tarræcon nuper. cit., c. 15.*

6. Novum templum non temere, et cujusque arbitrio ædificandum est, sed causa cognita, et cum Episcopi auctoritate (1). Causæ sunt populi commoda, et necessitates (2). Quare si tanta sit populi distantia, viarumque discrimen, ut ille sine magno incommodo, aut periculo ad Ecclesiam accedere nequeat, novum templum excitandum est (3), et nova etiam Ecclesia conceditur leprosis, aliisque contagioso morbo laborantibus, ubi suos agant conventus, ne ceteri fideles inficiantur (4). Sed et Episcopo pro paranda sibi sepultura novam Ecclesiam ædificare permittitur, eique ex propriæ Ecclesiæ redditibus dotem attribue- re (5).

(1) Can. 9 de consecrat. dist. 1; Concilium Chalcedonense can. 4 col. 601 et seq. t. 2 collect. Harduini. — *Syn. Tolet. III, can. 15; Hispal. an. 1512, cap. 47.—Ramos del Manzano (ad Leg. Jul. etc. lib. 5, cap. 44. à n. 10) de Regiæ apud nos in proposito auctor. placito agit.—V. legg. 4 et 5 tit. 2 lib. 4 Novis. Compil., et Regg. ordinat. 24 Februar. 1844, et 4 Dec. 1845.*

(2) Can. 10 dist. 1 de consecr., cap. 5 et ult. de eccles. ædif.

(5) Concilium Tridentinum sess. 21. c. 4 de Reform. — *Syn. Valent. an. 1565, sess. 4 cap. 14, alias 17.*

(4) Cap. 2 de eccles. ædific.

(5) Can. 74 c. 12 q. 2, *id est, Syn. Tolet. IX can. 5., cap. 9 de Donat.

7. Cum nova fabrica inchoanda est, Episcopo designato loco preces fundit, et crucem humi defigit, ubi majus altare locari debet (1). Ante ædificationem curandum est, ut nova Ecclesia dotem habeat, unde necessaria pro ministris, pro luminaribus, pro sacra suppellectile, et ceteris, quibus est opus, perpetuo comparentur (2); audiendique sunt Parochus antiquæ Ecclesiæ, et ceteri, quorum interest, iisque etiam injuste adversantibus, novum opus inchoatur, et absolvitur. Parochus antiquæ Ecclesiæ, quæ *matrix* dicitur, respectu habitu ad novam seu *filialem* Ecclesiam, debet partem fructuum Parochiæ suæ novo Parocho attribuere, habetque ab Ecclesia *filiali* annuam præstationem, quæ ejus subjectionis argumentum est. Cum opus fuerit, Episcopus etiam novæ Parochiæ cives compellit ad præstandum Parocho id, quod ei necessarium est ad vitam honeste traducendam (3).

(1) Consule Pontificale Romanum par. 2 tit. 1 et 2 t. 2 p. 1 seq. ed. Rom. 1759. — *Can. 9 dist. 1 de Consec. Syn. Tolet. an. 1525, cap. 17.*

(2) Can. 26 et 56 caus. 16 q. 7, cap. 8 de consecrat. eccles. — *Syn. Bracar. II, can. 6; collect. Jo. Teres, lib. 3 tit. 6, cap. un.*

(3) Concilium Tridentinum cit. sess. 21 c. 4 de Reform.

8. Ecclesiæ jam constructæ identidem reparandæ, instaurandæque sunt. Id vero faciendum est ex bonis earumdem Ecclesiarum, et ideo jam inde à sæculo VI viguit consuetudo, ut certa pars reddituum ecclesiasticorum ad Ecclesiæ fabricam pertineret (1). Cum Ecclesia non habet hos redditus fabricæ addictos, beneficiarii debent suorum beneficiorum Ecclesias instaurare (2), eidemque oneri subsunt etiam, qui decimas, aut alia bona ecclesiastica possident (3). Cathedralis Ecclesiam reparare præsertim debet Episcopus, atque aliquid etiam ejus canonici in id conferre coguntur (4). Cum bona ecclesiastica non suppetant, patronos, et ceteros ecclesiasticorum bonorum possessores, ac denique parochianos Episcopus ad parœciam instaurandam cogit. Quod si nullus sit Ecclesiæ reparandæ modus, ea convertitur in profanos non sordidos usus, ibique crux erigitur, et ejus jura ad matricem, aut ad viciniorem ecclesiam transferuntur (5).

(1) Hoc juris Augustino Angliæ Episcopo Gregorius M. præscripsit can. 50 caus. 12 q. 2, et idem etiam sancitum extat aliis canonibus, qui eodem loco à Gratiano referuntur. Eandem quoque aliarum, præsertim in Hispaniis, Ecclesiarum fuisse disciplinam, et quidem *ex antiqua traditione*, constat ex Concilio Tarraconensi can. 8 col. 1042 t. 2. collect. Harduini; (in quo tertia oblationum pars pro luminariis, ceterisque Ecclesiæ impensis constituta est. Cui consonat Braacar. I cap. 7, alias can. 14; Tolet. IV can. 55, alias 54; Braac. II can. 2; Emerit. can. 16, et Tolet. XIV can. 5; cujus quidem tertiæ partis ministratio ad Episcopum præcipue spectabat: Syu. Tarrac. can. 3 —N. S.)

(2) Cap. 1 et 4 de Eccles. edifice.

(3) Can. 2 et 5 caus. 10 q. 5.

(4) Cap. ult. de his quæ fiunt à major. par. cap.

(5) Concilium Trident. sess. 21 c. 7 de Reform. — V. quæ ad hujus tit. §. 6, not. 1 indicavimus. — Novissimi item Concordati art. 56 *in fine* hæc habet: «Regale Gubernium, quæ sumptibus ad reparanda templa aliaque ædificia cultui addicta necessaria fuerint, suppedilabit.»

9. Jamvero Ecclesiæ, præsertim ampliores, pluribus constant partibus, quarum aliæ interiores, hoc est intra parietes sunt, aliæ exteriores, quæ parietibus non includuntur. Partes interiores ex antiqua disciplina erant *narthex*, sive *ferula*, *templum*, sive *navis*, et *bema*, sive *sanctuarium* (1). Narthex erat pars oblonga, et angusta ad instar *ferulæ*, è transverso foras Ecclesiæ, ibique, dum sacræ conciones habebantur, infideles, hæretici, cathecumeni, et pœnitentes *audientes* dicti consistebant (2).

(1) In has quidem partes tres plerumque Ecclesiæ dividebantur. Morinus tamen, de Pœnitent. l. 6 cap. 1 n. 20; et Le Brunius Explicat. Missæ t. 2 disert. 4 art. 8 p. 64 ed. Ven. 1770, monet, primis temporibus Ecclesias in duas tantum partes fuisse tributas, in aulam, sive atrium laicorum, et in Sanctuarium, in quo consistere Episcopis, Presbyteris, et Diaconis tantum licebat; divisionem autem illam in partes tres, serius à Monachis initium habuisse.

(2) De antiqua Ecclesiarum forma copiosissime, accuratissimeque disputat Cl. Mamachus de Costum. de primitivi christiani l. 1 c. 4 §. 2 n. 5 et seq. t. 1 p. 508 seq.

10. Narthecem excipiebat pars illa Ecclesiæ, quæ proprie *templum*, ac *navis*, dicebatur. Hæc, ut plurimum, quadrata erat (1), eamque à narthece separabant lignea quædam repagula, pervia portis, quas portas *regias*, et *speciosas* appellabant (2). In inferiori hujus partis loco, qui statim ingredientr occurrebat, stabant pœnitentes *substrati* (3), in superiori, qui erat Sanctuario propinquior, *consistentes*, et fideles communicantes; et huiusmodi quoque habebant locum, mares discretum à fœminis, vir-

gines à nuptis, monachi à sæcularibus (4). In *media navis* erat *Ambo*, hoc est, locus editus, ad quem per gradus patebat ascensus, in eoque stabant cantores (5), et lectores, qui epistolas, atque evangelia legebant (6), et in eo etiam diptycha recitabantur (7).

(1) Hinc in Constitutione Theodosii, et Valentiniani, quæ extat in codice Theodosiano post Leg. 4 l. 9 tit. 45 t. 5 p. 597 ed. Lips. 1758, Ecclesiæ navis *quadratum populi oratorium* appellatur.

(2) Regiæ; seu speciosæ dicebantur navis portæ, vel quod per eas ad regium Dei palatium, hoc est Ecclesiam, patebat accessus, vel quod ibi Reges templum ingressuri, coronas deponerent. Hinc Leo Grammaticus in Vit. Michael. Imper. p. 466 ed. Paris. 1655, tamquam rem insolentem, et indignam animadvertit, quod ipse Imperator, cum venisset ad portas regias, coronam non deposuisset, et, uti reges facere consueverant.

(3) Omnes ecclesiasticarum antiquitatum scriptores suum substratis adscribunt locum à ceteris discretum, auctoritate præsertim Tertulliani de Pudicit. c. 43 p. 564 ed. Paris. 1675, et Sozomeni Histor. l. 7 c. 16 p. 500 ed. Cantabrig.

(4) Mares à fœminis per ligneos parietes secernebantur; enjus consuetudinis testimonia sunt apud Cyrillum Hierosolymitanum Præfat. in Catech. n. 14 p. 40 ed. Paris. 1720, Augustinum de Civit. Dei l. 2 c. 28 et l. 22 c. 8 n. 5 col. 57 et 665 t. 7 ed. Ven., Paulinum in Vit. Ambr. n. 11 opp. Ambros. t. 3 col. 4 ed. Ven., Socratem Histor. l. 4 cap. 17 p. 47 ed. Cantabr. 1720; et ligneos quidem parietes, per quos fœminæ à maribus discernebantur, nominat Crysostomus Hom. 74 in Matth. opp. t. 7 p. 712 ed. Paris. 1727. Aliæ erant portæ, per quas viri, et aliæ, per quas mulieres Ecclesiam ingrediebantur. Hinc Auctor Const. Apostol. l. 2 c. 57 p. 266 t. 1 ed. cit. Ostiarios stare jubet *ad virorum introitus, quos custodiant, Diaconissas ad mulierum*. Atque ex eodem Auctore loc. cit. intelligimus, virgines, et nuptas fuisse discretas, quod etiam patet ex Ambrosio de Lapsu virgin. c. 6 n. 22 et 24 col. 587 et seq. t. 5 ed. Ven. 1751.

(5) Concilium Laodicenum can. 15 col. 764 t. 1 collect. Harduini.

(6) Cyprianus Ep. 34 p. 49 ed. Paris. 1666.

(7) Concilium Constantinopolitanum V. sub Menna art. 5 t. 2 col. 1523. collect. Harduini.

11. Tertia, et intima antiquarum Ecclesiarum pars erat *sanctuarium*, quod Græci *bema* appellabant. Locus hic septis, sive cancellis munitur (1), uti nunc munitur, ne laicis ad eum pateret aditus (2), cum sacra officio peragebantur (3). Cancelli erant portulis pervii; portulas autem, et spatia cancellorum, vela quædam obtegebant (4). Suprema pars *sanctuarii*, *apsis* (5) dicebatur, ædificium scilicet semicirculi formam exhibens, uti thronus Episcopi, sedesque erant, seu throni Presbyterorum (6).

(1) Eusebius Histor. eccles. l. 10 c. 4 p. 419. ed. Taurin. 1746. Memorat etiam altare cancellis septum Zeno Veronensis l. 2 tract. 50 t. 1 p. 241. ed. Aug. Vindelic. 1758.